

SZAKÁLY SÁNDOR

HONVÉDSÉG ÉS TISZTIKAR 1919–1947**Válogatott írások, 1984–2002***(Ister Kiadó, Budapest, 2002. 308 o.)***A MAGYAR KATONAI FELSŐ VEZETÉS 1938–1945***(Ister Kiadó, Budapest, 2003. 410 o.)*

Szakály Sándor tudományos pályája kezdetétől, negyed századon át foglalkozott az 1919-es Nemzeti Hadsereg, illetve az abból alakult m. kir. Honvédség felső vezetésének, elitjének történetével. Munkái törzsét e téma adta, bár közben számos más jellegű, de e hadsereg, illetve korszak történetével kapcsolatos kisebb-nagyobb írást is megjelentetett.

Nagy munkája eredménye három százból fondótt össze. Első összefoglalását és az annak alapjául szolgáló személyi adattárát a *Hadtörténelmi Közleményekben* tette közzé 1984–1985-ben, az a kutatás még az egész Horthy-korszak katonai elitjére kiterjed, 255 tábornokra.

Következő monográfiáját 1987-ben publikálta. (A magyar katonai elit 1938–1945, Magvető Könyvkiadó. 273 o.) Ebben már, mint címéből is kitűnik, a kutatás évkörét 1938–1945-re redukálta, viszont 414 főre szélesítette a vizsgált személyek körét, köztük azokra is, akiknek nem volt ugyan tábornoki rendfokozatuk, de a hadvezetés fontos, döntéshozásba bevont tisztjei, vezérkari osztályvezetők, hadtest vezérkari főnökök, katonai attasék, stb. voltak. Ennek adattárát azonban csak később tudta kötetbe foglalni: „A magyar katonai felső vezetés. Lexikon és adattár” 2001-ben jelent meg és olyan gyorsan elfogyott, hogy most, 2003-ban már némileg bővített második kiadása is megjelenhetett.

A párhuzamos feldolgozásokat és adattárakat néhány köztes műfajú munka egészíti ki: miután erre igény jelentkezett, elkészítette és különböző folyóiratokban közölte az 1919–1944 közötti honvédelmi miniszterek, vezérkari főnökök, stb. egyenként mintegy 2 oldalas, egységes jellegű életrajzát. Ezek most, más tanulmányokkal együtt, a Honvédség és tisztikar c. kötetbe gyűjtve jelentek meg.

A „Lexikon és adattár” bevezetőjében a szerző tájékoztat további tervéről: szeretné azt

kibővíteni a dandár- és hadosztályparancsnokok, illetve a honvédelmi minisztérium vezető beosztottainak adataival. A bővítés bizonyára hasznos lesz és még árnyaltabb képet ad a hadsereg vezető elitjéről, de már a jelen második kiadás is több fontos igényt elégít ki. Először, fontos segítséget ad a hadsereg és a második világháborús magyar részvétel története alaposabb feltárásához. Másodszor, bizonyára sok száz rokon, egykori beosztott vagy csupán érdeklődő forgatja örömmel a szép kiállítású, emlékalbumnak is tekinthető kötetet. Végül beilleszkedik a magyar történetírás és ezen belül a hadtörténetírás egy viszonylag új vonulatába, olyan új típusú feldolgozásába, melyet a régebbi korok vonatkozásában archontológiának neveznek; a XIX–XX. századnál ez az elnevezés talán kevésbé találó, de végülis ugyanarról van szó; egy korszak állama vagy társadalmi szervezet-rendszere érdemi vezetői és munkatársai életrajzának és a szervezetben elfoglalt változó helyének rövid összefoglalásáról. Ez ugyanúgy, mint más oldalról a kronológia, az adott kor, téma történetének stabil vázát adja, támaszt a kutatóknak, másrészt a nálunk még elmaradott társadalomtörténeti kutatásokhoz is bázisként szolgál.

A hadtörténet terén ismeretesek Bona Gábor, Zachar József, Engel Pál úttörő munkái, s ismerünk terveket a török idők vagy az első világháború magyar parancsnokai hasonló adattárára. Az ilyen lexikális művek elkészítését sokszor nagyobb team-ek végzik, megfelelő anyagi-szervezeti háttérrel s talán megszállottnak, vagy régimódinak látjuk azt, aki egyedül vállalkozik ilyen feladatra. A hozzáértők azonban tudják, hogy a régi katonamondás, miszerint a menetoszlop gyorsaságát a leglassúbb katona határozza meg, sajnos gyakran az ilyen kollektív munkákra is érvényes, nemcsak a kézirat elkészülésének idejét,

hanem színvonalát tekintve is, egy-két ember hanyagsága csúf szeplőket hagy nagy vállalkozásokon. Ha a szakember, mint jelen esetben Szakály, vállalja, hogy minden aprólékos műveletet maga végez el, egyben olyan színvonalat biztosít, melyet team-vezetőként nem érhetne el. Az ilyen önfeláldozó munka tehát nagyon is célszerű, ha akad rá megfelelő specialista. Ezzel elmondtuk, miben áll Szakály munkásságának érdeme.

A lexikon megadja a szereplő nevét (nemesi előnevét, vezeti rendhez tartozását, doktorátusát), előző nevét a névmagyarosítás dátumával, születési-halálzási helyét és idejét, vallását, apja nevét, foglalkozását, anyja nevét, iskoláit (a katonai mellett a civileket is) és nyelvismeretét, részletezve rendfokozat-változásait, „életútját”, ami elsősorban beosztásait jelenti, katonai pályafutása utáni sorsának lényeges adatait (hadifogság, bírói ítélet, rehabilitálás, stb.), 1945 utáni katonai pályáját (igazolás, beosztás). Nem jelzi esetleges civil foglalkozásait, miután az nem is tartozik a szorosan vett tárgyhoz és nagy, más forrásokat feldolgozó munkát igényelt volna. Lehetőség szerint fényképet is közöl. Ilyen módon nem csak részletes életrajzi adatokat kapunk, de azt is megtudhatjuk, hogy a tisztnek bármely adott időpontban milyen rendfokozata és beosztása volt.

Hála a szerző fáradhatatlanságának és a katonai nyilvántartás alaposságának, a személyi és szolgálati adatok szinte teljesekek. Így, az egyes szereplő tisztekről adott tájékoztatáson túl, az adatok lehetőséget adnak a vezetés személyi-tárgyi sémájának felvázolására bármely tetszőleges időpontban. Ennek bázisául szolgál a lexikont kiegészítő adattár, amely időrendben közli az egyes fontos beosztások betöltőinek nevét, tehát alapszintű tiszti címtárként kezelhető. Ha pl. egy feldolgozás, vagy megkeresés adatait kívánjuk ellenőrizni, megállapíthatjuk, hogy mondjuk 1944. március 19-én valóban a kormányzó szárnysegéde volt-e Horváth Dénes, vagy ki milyen beosztásban szolgált 1919-ben, a forradalmak alatt. A lexikon és adattár használhatóságát még jobban növelné és főleg gyorsítaná, ha CD-re vagy más hasonló eszközre fel lenne véve.

Ezen túl a lexikon és adattár lehetővé teszi a katonai elit társadalomtörténeti vizsgálatát, stratifikációját. Ezt szerző meg is tette, ha röviden is, 1987-es könyvében, de más kutató is megteheti a maga szempontjai szerint. Erre fel is hoznánk néhány példát, nem azért, mint-

ha saját felfogásomat Szakályé elé akarnám helyezni, hanem annak szemléltetésére, hogy az általa közölt adatok sok nézőpontból osztályozhatók és használhatók.

Így 1987-es könyvében közli, hogy milyen módon juthattak tartalékos tisztek hivatalos állományba és ezek általában a tisztikar 10-15%-át tették (orvosokkal, hadbírákkal együtt, anélkül inkább 10%). A lexikonból viszont kiténik, hogy ilyenek ritkábban jutottak be a katonai elitbe, s ezek is részben olyanok, akik már az első világháború előtt lettek aktív tisztek. Az elég nagyszámú, első világháborúban vagy a Nemzeti Hadseregben aktivált tiszt közül tehát igen kevesen jutottak magasabb beosztásba, mint például Kuthy László vezérkari ezredes. Az első világháború előtti tisztikar zártsága tehát a két háború között még fokozódott, az elithez csaknem kizárólag katonai akadémiát, vagy hadapród-iskolát végeztek tartoztak – igaz viszont, hogy mint a példák mutatják, utóbbiak az előlépésnél nem voltak hátrányban, akár altábornagyi rangot is elérhettek. „Honvédség és tisztikar” című kötetében Szakály közli a honvédelmi miniszterek, a honvédség főparancsnokai, vezérkari főnökei, a Hadiakadémia, a Haditechnikai Intézet parancsnokainak részletesebb életrajzát: egynek sem volt közöttük más magasabb iskolai végzettsége, mint a katonai akadémia, egyikük sem felnőttként, kívülről került a hadseregbe. Az 1880-as évektől alig fordult elő, hogy érdemes altiszt tiszti rangot kapjon, a két háború között ilyesmi elképzelhetetlen volt (noha a szövetséges német hadsereg már nem ismerte ezt a korlátozást, más korszerű hadseregekről nem is szólva).

Ehhez kapcsolódik a kérdés, volt-e a tisztikar és elitje német-náci orientációjának társadalmi alapja. Válaszul az egy időben divatos vádra, hogy a hadvezetés politikai orientációját a német származásúak nagy száma befolyásolta volna, Szakály 1987-es könyvében elutasítja azt a szimplifikáló nézetet, mintha a német nevű tábornokok eleve németbarátok lettek volna. Sőt nem is vizsgálja a nemzetiség szerinti származást, amit sokaknál nehéz is lenne egy szóval meghatározni, de ez nem teszi a vizsgálatot feleslegessé. Egy vizsgált személynél nem lehet a származásból következtetést levonni, hiszen például a német katonacsatládból származó Andorka Rezső kifejezetten náciellenes volt. Viszont mégsem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy mikor a tábornoki kar jelentős hányada német származású (négy szereplő ve-

zérkari főnök közül három, vagy pontosítsuk: két és fél), továbbá német tisztiiskolán tanult, leginkább németül tud, az első háborúban a német hadsereg fegyvertársa volt – ennek mégiscsak van valami jelentősége.

Még bonyolultabb kérdés a szociális összetétel. Itt is jelen van a csaknem egész Európára jellemző tendencia, hogy csökken az arisztokraták és nemesek aránya, amihez nálunk még hozzájárul, hogy a nagyrészt legitimista arisztokrácia a királypuccsok után elfordult a hadseregtől. Mégis tekinthetnénk ezt egyenlősödési tendenciának, ha nem látnánk, hogy a „polgári” középosztályi származásúak többsége közalkalmazott fia, a magánalkalmazott, vagy független értelmiségi származású jóval kevesebb. A munkás- és parasztszármazásúak aránya valamelyest növekszik ugyan, de éppen ezeknek mintegy fele száz év sváb.

Bár nem ezt célozta, de befolyásolta a tisztelit elit orientációját a nyelvismeret. Míg németül általában tudtak, mégpedig jó színvonalon, aránylag sokan beszéltek a szomszéd népek egy-egy nyelvén, és/vagy franciául (részint születési helyüknek köszönhetően, franciául mert azt tanulták a Monarchia tisztiiskoláin), addig angolul ha minden ötödik tudott, oroszul csupán 4-5 %-uk, ami nagy mértékben behatárolta orientációs, tájékozódási képességüket, például azzal, hogy az angol-amerikai haditechnika fejlődését nem tudták úgy figyelemmel kísérni, mint a németet, és ezért bizonyos előítéletektől eltekintve is egyoldalú, torzított képük volt a második világháború valóságos erőviszonyairól, vagy a fejlemények megítéléséről.

Rá kell mutatnom a lexikon egy bizonyos, éppen az elitkutatás szempontjából hiánynak tekinthető korlátozására. A Horthy-korszak ismert sajátossága, hogy elég sok katonatiszt található karrier-lehetőséget az államapparátusban és a hadigazdaságban, hadiüzemi parancsnoktól miniszterig. Ezek akkor szerepelnek a lexikonban, ha már az ezredesi, tábornoki rang elérése után kerültek ilyen pozícióba (pl. Györffy-Bengyel Sándor közellátási miniszter, vagy az 1944-es miniszterelnökök közül Lakatos Géza és Miklós Béla). Nem szerepel viszont Sztójay, mert 1938-ban már berlini nagykövet; ha megmaradt volna katonai attasénak, akkor szerepelne. Nem tartozott-e a kor *katonai* elitjéhez Kozma Miklós vagy Szak-váry Emil, csak azért, mert nem értek el magasabb rangot, mivel a szolgálatból fiatalon kiválva miniszteri vagy más civil beosztásban

működtek? Ugyanakkor a katonai elit tagjai között szerepelnek a lelkész- orvos- és állatorvos-tábornokok – kétkem, hogy ők a katonai vezetéshez, a katonai élthez tartoztak.

Említettem már, hogy Szakály kutatási köre szerteágazó volta ellenére logikus egységet alkot. Így a „Honvédség és tisztikar 1919–1947” c. kötet kiterjesztéseként is kezelhető. Mint említettem, közli az 1919–1944 közti honvédelmi miniszterek, honvéd főparancsnokok, vezérkari főnökök, hadiiskolai és haditechnikai intézeti parancsnokok életrajzát. Ezek némi értelmezéssel, összefüggésekkel egészítik ki a lexikon tömör adatait, az egyes tanulmányok végén érdekes statisztikai összeállításokat is találunk az adott funkciók betöltőiről. Így perspektivikus képet kapunk a honvédelmi miniszterek és vezérkari főnökök eléggé zárt köréről, melynek tagjai – a forradalmi időkből rövid időre visszamaradt Friedrich István kivételével – a régi hadsereg tábornokai és tisztjei, nagyrészt vezérkari tisztjei voltak. Némi bővítés talán elkelne volna, ha például az olvasó megtudhatja, milyen motívumok indokolták Sréter István és Csáky Károly távozását a hadseregből. Csáky volt egyébként Magyarország utolsó arisztokrata honvédelmi minisztere, 1929-ig, mikor át kellett adnia helyét Gömbös Gyulának. A honvéd főparancsnokok az első világháború magas rangú, szépen dekorált magyar tisztjei. A sorban az utolsó, Sónyi Hugó (1936–1940) csak vezérkari alezredes volt a Nagy Háborúban, de igen fontos, bizalmas beosztásokban (a forradalomban pedig a 29-es vörös gyalogdandár parancsnoka). Nyugdíjazásával megszűnt a főparancsnoki állás.

A Hadiakadémia parancsnokai képzett, magas rangú vezérkari tisztek, fiatalon mind el is végezték a Kriegsschulét, később a Hadiiskolát, tehát ez is zárt kör, amely kapcsolódik a többi körhöz, hiszen közülük vezérkari főnök, honvédelmi miniszter is került ki. Az 1920-ban alapított Haditechnikai Intézet mindhárom parancsnoka a mödlingi Műszaki Katonai Akadémián tanult, tehát szakember volt, de egyik sem tartozott a kiemelkedő kutatási eredményeket elért magyar mérnökök népes táborába.

Egy közölt cikk röviden ismerteti a katonai elit sorsát 1945 után. A kötetben újra megjelent Szakály két fontos, régi tanulmánya: „Az ellenforradalmi Magyarország (1919–1944) hadseregének felső vezetése” korábbi adatbázisának eredményeit foglalja össze. Az

előzményekkel, a k. u. k. hadsereg és a dualizmus kori honvédség tisztikarával bővebben nem foglalkozik, viszont megállapítja, hogy az 1919 utáni tiszti elit tagjainak 20 %-a volt a 19-es Vörös Hadsereg tagja. „A magyar katonai felső vezetés társadalmi és anyagi helyzete 1919–1945” akkor íródott, mikor még ritka volt a hasonló igényes szociográfiai feldolgozás. Itt különösen érvényesül a szerző empá-

tiája a tiszti elit iránt – enélkül ritkán születik elmélyült munka, a „leleplező” irodalom ritkán terem időtálló műveket. Másrészt egyoldalúságokkal is jár, a tisztikar anyagi helyzete szerintem nem volt annyira sajnálatraméltó más tanult strátumokéhoz, mondjuk a pedagógusokhoz, kutatókhoz képest.

Hajdu Tibor

BENE JÁNOS – SZABÓ PÉTER

A MAGYAR KIRÁLYI HONVÉD HUSZÁR TISZTIKAR 1938–1945

(*Jósa András Múzeum, Nyíregyháza, 2003. 566 o.*)

Volt egyszer egy fegyvernem, melyet sokan és sokáig a „legmagyarabbnak” nevezték: a huszárság. Története – főleg az utóbbi évek kutatási eredményeinek és publikációinak köszönhetően – viszonylag jól feltárt. De kik voltak a huszárok? – tehetnénk fel a kérdést. Pontosabban, kik voltak azok a hivatásos és tartalékos tisztek, akik 1938 novemberében és 1945 májusa között a volt magyar királyi honvédségben, azon belül is a huszár/lovasalakulatoknál szolgáltak?

Erre a kérdésre a 2003 nyara előtt nem volt túl könnyű választ adni. Azóta azonban egyszerűbb a helyzet. Két kitűnő, a kérdéssel már hosszú évek óta foglalkozó kutató – Bene János történezmúzeológus és Szabó Péter hadtörténész – ekkor tette ugyanis közzé *A magyar királyi honvéd huszár tisztikar 1938–1945* című munkáját, amely a nyíregyházi Jósa András Múzeum Kiadványai sorozat 52. kötete.

A könyv elkészültét hosszú kutatómunka előzte meg s így született meg ez a maga nemében csaknem páratlanul tekinthető mű. A kötet adatai imponálóak. 596 hivatásos és 1315 tartalékos, a volt magyar királyi honvédség huszár alakulatainál, illetve más alakulatoknál, a vezérkari testületben szolgált tábornok, törzs- és főtiszt adatait olvashatjuk a kötetben. A szerzők szándékuk szerint minden olyan személyt felvettek a kötetbe, aki kiképzését a lovassághoz nyerte és lovas alakulathoz avattak fel. A később a vezérkari testületbe kerültek is szerepelnek természetesen a könyvben. (Érdemes lett volna még megnézni, hogy a volt magyar királyi csendőrség törzs- és fő-

tisztjei között voltak-e olyanok akik eredetileg a huszár fegyvernemhez tartoztak. Igaz, felmerülhet az a kérdés is, hogy a csendőrséget érdemes-e bevonni a vizsgálatba.)

Nem szerepelnek viszont a kiképzésüket más fegyvernemhez kaptak, de szolgálattal később a lovasságnál teljesítők. Ők – a szerzők tervei szerint – egy másik kötetben kapnak majd helyet.

Aki valaha próbálkozott életutak – akár rövid, lexikonszerű – felvázolásával, az tudja igazán értékelni azt a teljesítményt amit két szerző felmutatott. Munkájuk eredményeként szinte alig akadhat olyan személy, aki hivatásos, vagy tartalékos tisztként a huszárságnál szolgált és „eltűnt” a kutatói tekintetek elől. Ezek a „kutató tekintetek” néhány évtizeddel ezelőtt még nem a történelmi érdeklődés „tekintetei” voltak. Az ÁVO, az ÁVH, majd jogutódainak „munkatársai” figyelték az egykori huszártiszteket is, szinte minden lépésüket regisztrálva nehogy véletlenül „rossz útra tévedjenek.”

A huszártisztek ugyanis – hasonlóan számos más fegyverbeli bajtársaikhoz – összetartottak. Együvé forrasztotta őket a közös szolgálat, a különös huszár bajtársi szellem, az egymásért érzett felelősség, s azt az évtizedek sem koptatták el. Aki tehetett, segítette a másikat, ezzel is példát adva a jövő nemzedékei számára. Számosan lettek az egykori huszártisztek közül kitűnő sportolók mesterei. Kezük nyomát a mai napig őrzi a magyar öttusasporthoz, a lovaglás és a fogathajtás, de említhetjük a vívosporthoz is.

Szabó Péter és Bene János munkájukkal állítottak emléket azoknak, akik már nem él-